

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SO'Z TARKIBI VA YASALISHINI O'RGATISH METODIKASI

Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
xumorasaydullayeva5@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z tarkibi va yasashini o'rgatish metodikasining ilmiy-nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot so'zning morfologik tuzilishi, o'zagi, qo'shimchalari hamda ularning birikishi orqali hosil bo'ladigan lingvistik birliklarni o'quvchilarga samarali o'rgatish metodlarini yoritadi. So'z yasash jarayoni esa yangi ma'no hosil qilishga xizmat qiluvchi morfemalarning tarkibiy o'zgarishlari va qo'shimchalarning funksional vazifalarini anglashni talab qiladi. Shuningdek, maqolada ona tili darslarida morfologik tahlil orqali o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish usullari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. So'z tarkibi, morfema, o'zak va qo'shimchalar, so'z yasashi, morfologik tahlil, leksik ma'no, so'z turkumlari, fonetik va morfologik birliklar, grammatik shakllanish, lingvistik kompetensiya, metodik ta'lim.

ILKÖĞRETİM SINIFI ANA DİLİ DERSLERİNDE KELİME YAPISI VE TÜRETİLMESİNİ ÖĞRETME METODOLOJISI

Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi

Özet. Bu makalede, ilköğretim sınıfı ana dili derslerinde kelime yapısı ve türetilmesini öğretim metodolojisinin bilimsel-teorik temelleri ve pratik önemi analiz edilmektedir. Araştırmada kelimenin morfolojik yapısı, kökü, ekleri ve bunların birleşimi ile oluşan dilbilimsel birimlerin öğrencilere etkili bir şekilde öğretilmesi yöntemleri ele alınmaktadır. Kelime türetme süreci, yeni anlamlar oluşturmayı sağlayan morfemlerin yapısal değişimleri ve eklerin işlevsel rollerini kavramayı gerektirir. Ayrıca, makalede ana dili derslerinde morfolojik analiz yoluyla öğrencilerin dilbilimsel yeterliliklerini geliştirme yöntemleri de incelenmektedir.

Anahtar kelimeler. Kelime yapısı, morphem, kök ve ekler, kelime türetme, morfolojik analiz, sözcük anlamı, kelime türleri, fonetik ve morfolojik birimler, dilbilgisel oluşum, dilbilimsel yeterlilik, öğretim metodolojisi.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СОСТАВУ И СЛОВООБРАЗОВАНИЮ СЛОВ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Сайдуллаева Хумора Салохиддин кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института

Аннотация. В данной статье анализируются научно-теоретические основы и практическое значение методики обучения составу и словообразованию слов на уроках родного языка в начальных классах. Исследование рассматривает методы эффективного обучения учащихся морфологической структуре слова, его корню, аффиксам и их комбинациям, формирующим лингвистические единицы. Процесс словообразования требует понимания структурных изменений морфем и функциональных ролей аффиксов, способствующих формированию новых значений. Кроме того, в статье рассматриваются

методы развития лингвистической компетентности учащихся посредством морфологического анализа на уроках родного языка.

Ключевые слова: Состав слова, морфема, корень и аффиксы, словообразование, морфологический анализ, лексическое значение, части речи, фонетические и морфологические единицы, грамматическая структура, лингвистическая компетентность, методика обучения.

THE METHODOLOGY OF TEACHING WORD STRUCTURE AND FORMATION IN PRIMARY SCHOOL NATIVE LANGUAGE LESSONS

Saydullayeva Xumora Salohiddin qizi,
student of the Uzbek-Finnish pedagogical institute

Abstract. This article analyzes the scientific-theoretical foundations and practical significance of the methodology for teaching word structure and formation in primary school native language lessons. The study explores effective methods for teaching students the morphological structure of words, including their root, affixes, and their combinations that form linguistic units. The word formation process requires understanding the structural changes of morphemes and the functional roles of affixes in generating new meanings. Additionally, the article examines methods for developing students' linguistic competence through morphological analysis in native language lessons.

Keywords. Word structure, morpheme, root and affixes, word formation, morphological analysis, lexical meaning, parts of speech, phonetic and morphological units, grammatical formation, linguistic competence, methodological teaching.

So'zning leksik ma'nosini aniqlash maqsadida uni morfemalarga ajratish til haqidagi fanda o'zining nazariy asosiga ega. Morfema – so'zning eng kichik, bo'linmaydigan ma'noli qismi. Morfema ikki turga bo'linadi;

1. O'zak morfema so'zda albatta qatnashadigan va leksik ma'no anglatadigan morfema. 2. Affiksial morfema – mustaqil holda leksik ma'no anglatmay, so'zning leksik va ma'nolarining shakllanishiga xizmat qiladigan morfema.

2. Qo'shimchalar 2 turga bo'linadi:

- So'z yasovchi qo'shimchalar. So'zning leksik ma'nosini shakllantirish uchun xizmat qiladigan.
- Shakl yasovchi qo'shimchalar so'zlarning grammatik formalarini shakllantirib, turli grammatik ma'nolarini ifodalaydi.

So'zning morfemik tarkibi ustida ishlash bilan o'quvchilar so'zning leksik ma'nosini aniqlashning asosiy usullarini bilib oladilar. Bunda o'qituvchining vazifasi bolalar so'zlarining leksik ma'nosi va morfemik tarkibi bir biriga bog'liqligini bilib olish uchun eng qulay sharoit yaratish, shu asosda ularning lug'atiga aniqlik kiritish maqsadga muvofiq rahbarlik qilish hisoblanadi. So'z morfema rolini anglash, shuningdek qo'shimchalarning semantik ma'nosini bilish o'quvchilarda nutqning aniq shakllanishiga ta'sir etadi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar so'zning leksik ma'nosini tushunibgina qolmay, matnda aniq affiksli so'zlardan ongli foydalanishlarini oshirish hisoblanadi. So'zning morfemik tarkibini o'rganish orfografik malakalarni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Morfologik tamoyil o'zbek orfografiyasining yetakchi tamoyili bo'lib, bunga binoan so'zlar va ularning tarkibiy qismi, (o'zak va qo'shimchalar) asliga muvofiq yoziladi [1,120 b]. O'zak va qo'shimchalarni to'g'ri yozish malakasini nazariy asosda shakllantirish fonetik so'z yasashiga oid, grammatik bilimlarni maqsadga muvofiq tatbiq etishni talab qiladi. Shuning uchun so'zning morfemik tarkibini o'rganishning muhim vazifalaridan biri o'zak va qo'shimchalarni to'g'ri yozish malakasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar asosini yaratish hisoblanadi. So'zning morfemik tarkibini o'rganish o'quvchilarning aqliy qobiliyatini o'stirishda, xususan, til birligi

sifatida soʻzni umumiy bilib olish uchun zarur boʻlgan maxsus aqliy koʻnikmalarni shakllantirishda ham ahamiyat qaratiladi. Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga ona tili va oʻqish savodxonligi darslarini tashkil qilish murakkab jarayondir. Sababi boshlangʻich sinf oʻquvchilari bir xillikdan zerikib qolishadi. Bunda oʻqituvchi pedagogik mahoratini ishga solgan holda darsni noanʻanaviy shaklda olib borsa maqsadga muvofiq boʻladi. Darslarda koʻproq ularni qiziqtirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, hamkorlikka asoslangan oʻquvchilarning faolligini oshirishga moʻljallangan oʻquvchilarni boshqarish fikrini eshitish, tushunish, ularga oʻrgatish, taʼsir qila olish, oʻzini boshqarish fikrini aniq, loʻnda va puxta bayon eta olishga oʻrgatishdan iboratdir. Oʻquv dasturlariga koʻra, boshlangʻich sinf oʻquvchilari soʻzning tarkibi bilan dastlab 2-sinfdaligidayoq tanishadilar, ular oʻzakdosh soʻzlarning umumiy qismini topishga oʻrganadilar. 3-sinfda esa oʻzak, soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalarini oʻrganadilar va shu mavzular boʻyicha mashqlarni bajaradilar. 4-sinfda esa oʻquvchilarning 2-3-sinflarda soʻz tarkibi yuzasidan olgan bilimlari, malaka va koʻnikmalari amaliy mashqlar jarayonida mustahkamlab, kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Bu mavzuni takrorlashga jami 5 soatgina vaqt ajratilgan, xolos. Soʻz tarkibini tahlil qilishda oʻquvchilar oʻzak va qoʻshimchalarni topish, balki ulardan shu soʻzni toʻgʻri eshita olish, toʻgʻri talaffuz qilish va toʻgʻri yoza olishlariga erishish talab etiladi. Buning uchun esa soʻz tarkibini aniqlashga oid mashq ogʻzaki yoki yozma ravishda oʻtkazib boriladi. Oʻquvchilar soʻzning morfemik tarkibini va soʻz yasashini oʻrganishlariga qarab, soʻzni morfemalarga ajratishdan ongli foydalana boshlaydilar. Soʻzda morfemaning ahamiyatini anglash, shuningdek, qoʻshimchalarning semantik maʼnosini bilish oʻquvchilarda nutqning aniq shakllanishiga taʼsir etadi. Boshlangʻich sinf ona tili darslarida oʻquvchilarga soʻz tarkibi va yasashini oʻrgatishda quyidagi metodikadan foydalanish maqsadga muvofiq. Boshlangʻich sinflar ona tili dasturiga muvofiq soʻzning morfemik tarkibi 3-sinfda oʻrganiladi. 4-sinfda soʻz turkumlarini oʻrganish bilan bogʻliq holda soʻzning tarkibi haqidagi bilimlarni takomillashtirish koʻzda tutiladi. Avvalo, til materialini oʻrganish tizimi nimaligini aniqlab olish zarur. Til materialini oʻrganish tizimi deganda aniq, ilmiy asoslangan izchillikdagi va oʻzaro bogʻlanishdagi bilimlar yigʻindisini oʻzlashtirishni taʼminlaydigan maqsadga qaratilgan jarayon, shuningdek, shu asosda amaliy koʻnikmalarni shakllantirish tushuniladi [2,1320-1321 b].

Soʻzning morfemik tarkibini tatbiq qilganda, tizim soʻz yasashiga oid va grammatik bilimlarni oʻzlashtirish: 1) "oʻzak", "oʻzakdosh soʻz", "soʻz yasovchi qoʻshimcha", "shakl yasovchi qoʻshimcha" tushunchalari ustida ishlashdagi izchillik bilan; 2) soʻzning morfemik tarkibi va soʻz yasashining oʻzaro bir-biriga taʼsir qilishi bilan; 3) morfemalarni toʻgʻri yozish malakasini shakllantirish ustida ishlash bilan bogʻliqligini belgilab beradi. Oʻquvchilarni soʻz yasash xususiyatlarini tushunishga tayyorlash uchun oʻqituvchi ularga muayyan bir yangi soʻz qaysi soʻzdan va qaysi morfema yordamida yasalganini aniqlashga qaratilgan topshiriq beradi. Masalan, oʻqituvchi "gul" soʻzini aytadi va gullarni parvarish qiladigan kishini bildiradigan oʻzakdosh ot tanlashni topshiradi (*gulchi*). Vazifani boshqacharoq berish ham mumkin: Oʻqituvchi soʻzni va soʻz yasovchi morfemani beradi. Oʻquvchining vazifasi yangi soʻzni toʻgʻri yasash va leksik maʼnosini tushuntirish hisoblanadi. Masalan, suv soʻziga *-chi* qoʻshimchasini qoʻshish yordamida yangi soʻz yasash (*suvchi*), uning leksik maʼnosini tushuntirish, qaysi soʻz turkumiga tegishli ekanini aytish topshiriladi. Ikkala topshiriqda ham oʻquvchilar soʻzni morfemik tahlil qiladilar. Bunda oʻqituvchi oʻquvchilar eʼtiborini hosil boʻlgan soʻz qaysi morfema yordamida, qaysi soʻz turkumidan yasalganiga, qanday maʼno anglatishi va qaysi soʻz turkumi ekaniga qaratadi. Bunday mashqlarda tilda mavjud boʻlgan soʻzlarning leksik maʼnosi bilan morfemik tarkibining oʻzaro bogʻliqligiga va biror soʻz turkumiga xarakterli boʻlgan soʻz yasashi usuliga asoslaniladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, oʻtilgan darsda oʻquvchilar oʻz qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega boʻladilar. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, taʼlim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi. Ushbu maqola boshlangʻich sinf ona tili darslarida soʻz tarkibi va yasashini oʻrgatish metodikasining ahamiyatini ochib beradi. Soʻzning morfemik tarkibi va yasashini oʻrganish, oʻquvchilarga nafaqat til bilimlarini kengaytirishga, balki nutqni toʻgʻri va aniq

shakllantirishga yordam beradi. Maqolada soʻzning morfemik tarkibi, oʻzak, qoʻshimchalar, ularning grammatik va leksik maʼnosi, shuningdek, soʻz yasash jarayonlarining metodikasi haqida batafsil tushunchalar berilgan. Oʻquvchilarga soʻzning morfemik tarkibini aniqlash va toʻgʻri yozish malakalarini shakllantirish, soʻz yasovchi va shakl yasovchi qoʻshimchalarni amaliy mashqlar yordamida oʻrgatish usullari yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Gʻulomov A. Ona tili oʻqitish printsiplari va metodlari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.
3. "Boshlangʻich taʼlim boʻyicha yangi tahrirdagi oʻquv dasturi". Boshlangʻich taʼlim jurnali. – Toshkent, 2005. 21-33-betlar.
4. Qosimova K., Matchonov S. va boshqalar. Ona tili oʻqitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 263 b.
5. Satimova R. Ona tili darslarida soʻzning morfemik tarkibini oʻrganish metodikasi. Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities jurnali, 2023, – 120 b.
6. Shermatova U., Gʻulomova X. Boshlangʻich taʼlimda ona tili. – Toshkent: Zebo print, 2023. – 144 b.
7. Otabayeva Z. Boshlangʻich taʼlim boʻyicha yangi tahrirdagi davlat taʼlim standarti. Boshlangʻich taʼlim jurnali. – Toshkent, 2005. – 136 b.
8. Муродовна, Р. М. Использование водных объектов при проектировании ландшафтных объектов. *JournalNX*, 125-128.
9. Kamol oʻgʻli, H. H. (2024, October). The Role of Auxiliary Words in the Formation of Phraseological Units. In *International Conference on Adaptive Learning Technologies* (Vol. 10, pp. 55-56).